

Ягодзінський С.М. Мовна гра як атрибут наукового дискурсу // Науковий дискурс в умовах інформаційного суспільства: методологічний і соціокультурний аспекти. Дис.... канд.філос. наук: 09.00.02. – К., 2008.

У попередньому розділі ми визначили дискурс як форму використання мови в реальному часі, яка відображає певний тип соціальної активності людини. За такої схеми дискурс формується там, де є *учасники*, що зацікавлені у вирішенні тієї чи іншої проблеми, *умови* їх співпраці, а також спільна *мета*. Такий підхід, на нашу думку, найбільш адекватно відображає сутність дискурсу, зокрема наукового. Тому при формулюванні терміна „науковий дискурс” значну увагу було приділено концепціям лінгвістичного та філософського структуралізму, адже саме вони встановили межі, які накладає дискурс на означену ним форму діяльності. З цього слідує, що тлумачення дискурсу як діалогу, суперечки, мовної взаємодії тощо позбавлені змісту поза відповідною предметною галуззю. Дискурс допускає означення лише в контексті, за межами якого він втрачає ключові характеристики.

Тут доречно пригадати наведені Ж.-Ф. Ліотаром критерії для позначення нової віхи в розвитку культури. На його думку, входження суспільства в постіндустріальну епоху, а культури – в епоху постмодерна супроводжується зміною статусу знання. Визнаючи, що наукове знання – це вид дискурсу, філософ послідовно виокремлює ті сфери наукової діяльності, які безпосередньо пов’язані з такими трансформаціями. До зазначених галузей він відносить фонологію і лінгвістичні теорії, кібернетику, сучасну алгебру, інформатику та інші. Навіть побічний погляд на цей перелік дає право зробити висновок: утвердження науки як дискурсу безпосередньо стосується проблеми мови, комунікації та їх легітимації науковим співтовариством. Не дивно, що французький мислитель не знаходить іншого способу аналізу соціальних зв’язків, ніж метод мовних ігор, які й виражають необхідний мінімум взаємовідносин у суспільстві [128, с. 43-46]. Через це він розглядає мовні ігри в науці як складову прагматики наукового знання, яке, забезпечуючи власну легітимацію, звертається до різних форм наративів. Тому *мовна гра – це і є науковий дискурс* [128, с. 97].

Відмітимо, що таке тлумачення наукового дискурсу досить часто зустрічається в науковій літературі. Але, зважаючи на проведені вище дослідження, ми не можемо повністю погодитися з висновком Ж.-Ф. Ліотара, і спробуємо обґрунтувати думку, відповідно до якої *мовна гра – це один із методологічних принципів аналізу наукового дискурсу, його органічна складова, атрибут*. Без дослідження функціонування мовних ігор у сучасній науці неможливо розкрити сутність і зміст дискурсивної формації, а також відобразити діалектику її генезису. Більше того, сьогодні проблема мовних ігор набуває визначального характеру, оскільки безпосередньо пов’язана з інформатизацією сучасної науки, зміною її методологічної бази та специфікою організації наукової діяльності.

Спираючись на методологічну базу, описану вище, перш за все встановимо зміст виразів „гра”, „мовна гра”, „мовна гра в науці” та уточнимо їх стосовно наукового дискурсу. Для підтвердження висунутої гіпотези залучимо дослідження С.Б. Кримського,

який хоча безпосередньо й не займається проблемою наукового дискурсу, все ж указує на ігровий характер пізнавального процесу. На його думку, причина цього криється у відсутності строгого раціонального підходу до формування наукової картини світу, оскільки в сучасній науці домінує варіативне мислення, „яке оперує множинністю рішень проблемних ситуацій, і завдання вибору єдиного „царського шляху” замінюється пошуком комплементарності, доповняльності можливих сценаріїв подій” [116, с. 32]. Поряд з цим гра допускає не лише моделювання можливостей, закладених в об’єкт пізнання, а й різні інтерпретації діяльності суб’єкта, що дозволяє отримати цілісну картину буття. Зрозуміло, при такій постановці проблеми плюралізм думок не може розглядатися як негативне явище, а, навпаки, повинен сприйматися як основа творчого потенціалу в науці, що найповніше реалізується тільки у формі гри.

Дещо іншої позиції стосовно соціокультурного аспекту розвитку сучасної науки та місця в ній плюралізму дотримується В.С. Лук’янець. На його думку, постмодерністський розвиток прагматики науки вимагає введення і дотримання певних правил навіть при обговоренні денотативних висловлювань [130, с. 7-8]. А тому слід визнати, що різні гетероморфні мовні ігри не редукуються одна до одної. Відповідно, необхідно говорити про взаємодоповняльність, узгодженість позицій як ідеал постнекласичної методологічної свідомості, оскільки вони розширюють звичні уявлення про науку і сприяють дослідженню механізмів становлення наукового дискурсу. Проте навіть якщо в мовному співтоваристві досягнуто консенсусу, то його належить кваліфікувати як локальний, такий, що виник на деякий час у середовищі деяких вчених і, зрозуміло, відкритий для критики й подальшого перегляду.

Зі свого боку О.П. Огурцов, вивчаючи питання соціальної історії науки, прямо говорить про досягнення консенсусу як мети дослідницької групи. Однак зауважує, що будь-яке наукове співтовариство об’єднується навколо спільних ідей, переконань, процедур і норм діяльності, в результаті чого „наукове знання втрачає свою об’єктивність та істинність і редукується до сукупності поглядів, що поділяють члени групи” [158, с. 85]. В такому випадку досить проблематичною постає спроба визначити ознаки науковості знання. Один із можливих шляхів розв’язання цього завдання окреслює О.А. Мамчур, яка пропонує відкинути закиди постмодерністськи налаштованих дослідників стосовно краху раціональності, вважаючи такі прогнози занадто перебільшеними. На її думку, „якщо в мистецтві чи політиці ідея принципіального плюралізму виглядає цілком прийнятною, то, будучи висловленою стосовно науки, вона зустрічає завзятий опір і неприйняття тих, хто серйозно займається наукою чи досліджує сам феномен наукового знання” [137, с. 175].

З такою позицією не погоджується Л.О. Мікешина, яка пише про існування двох типів когнітивних практик: „перший, за образом і подобою природничих, „строгих” наук, реалізує варіанти гносеологічних і логіко-методологічних практик; другий бере за взірць гуманітарні та художні форми мислення” [144, с. 51]. Але, висловлює впевненість дослідниця, надалі має бути поставлене й вирішене питання щодо їх співвіднесення, і, можливо, синтезу.

Отже, в сучасній культурі існують труднощі з визначенням статусу науки. Досить яскраво це продемонстрував Е. Агацци, який перетворив науку і техніку на об’єкти етичного та аксіологічного аналізу. Він переконаний у тому, що сьогодні діалог про істинність наукових знань набуває нового, некласичного виміру, оскільки в ньому беруть участь представники всіх видів когнітивних практик. При цьому найголовніше завдання – визначення об’єктів науки та узгодження тих умов, на основі яких відбуватиметься

об'єктивне пізнання [11, с. 17]. Така процедура може бути організована лише у вигляді гри, всі учасники якої дотримуватимуться певних наперед заданих правил, визначених нормами, цінностями, цілями науки. На думку дослідника, це поверне науці пізнавальний вимір, який був утрачений у більшості сучасних епістемологічних систем.

Розглянуті вище погляди провідних дослідників дозволяють зробити наступне узагальнення. Цілком очевидним є факт взаємної, комплементарної трансформації як методологічного, так і соціокультурного аспектів сучасної науки. Ці процеси, на нашу думку, не є розірваними й являють собою докорінну, зумовлену спільними факторами, перебудову всієї системи науки як форми суспільної свідомості. Однією з основних характеристик цих змін є перебудова методологічної свідомості вчених, їх орієнтація на діалог, взаєморозуміння, плюралізм аргументацій тощо. Через це ігровий характер пізнавальної діяльності пов'язується нами не тільки зі зміною методології наукового дискурсу, а й з існуванням соціокультурних колізій, які виявляють себе при побудові постнекласичної наукової картини світу. Цілком очевидно, що сучасна наука, на відміну від попередніх етапів свого розвитку, не спроможна самотійно вирішити це завдання, бо вона постає рівноправною складовою культури. А тому зіткнення думок, інтерпретацій, методологій змушує розглядати *феномен гри як принцип організації й функціонування наукового дискурсу*.

Тому зосередимо увагу на дослідженні таких виразів як „гра”, „мовна гра”, „мовна гра в науці”. Як відомо, феномен гри став об'єктом філософських досліджень порівняно недавно. І хоча слово „гра” застосовували ще мислителі античності, предметом спеціального дослідження феномен гри стає лише в І. Канта. В „*Критиці здатності суджень*” він надає грі естетичного забарвлення, тлумачачи її як спосіб осягнення трансцендентних сутностей [91, с. 228-248].

Одним із перших ґрунтовних методологічних досліджень, присвячених проблемі ігрового характеру людської культури є робота Й. Гейзинґи „*Homo Ludens*”. В ній гра характеризується як система чітких, обов'язкових для всіх учасників правил і норм. Втім, слідуючи духу естетики І. Канта та Фр. Шиллера, мислитель навіть не ставить питання про ігровий зміст сучасної йому науки. Пояснюючи причину цього, він звертається до визначення гри як діяльності, обмеженої в часі і просторі. Наука, принципи, методологія та методика якої регулярно трансформуються, не може вважатися грою. Тому думку про те, що наука є лише грою, потрібно відкласти в бік як дешеву істину [221, с. 194].

Але, незважаючи на такі категоричні оцінки, спробуємо переглянути аргументацію Й. Гейзинґи. Перш за все відмітимо недостатню рефлексію мислителем над базовим визначенням терміна „гра”, яке проводиться винятково на основі побутових уявлень. Намагаючись перенести отримані висновки на сферу науки, дослідник навіть не прагне відшукати в діяльності наукового співтовариства ті сфери, які мають ігрові складові. Окрім цього теза про те, що гра не передбачає динамічної зміни правил, не відповідає сучасним уявленням. Адже саме в грі зіштовхуються різні, навіть суперечливі, позиції, інтерпретації, моделі, що легітиміє варіативність її правил. Головне, щоб гра мала незмінні норми і критерії, які визначають її початок, мету, вузлові проблеми, закінчення.

Не дивно, що в пізніших дослідженнях, зміст терміна „гра” розширюється. У творчому доробку Г. Гессе, Р. Кайо, М. Гайдегера, Г.-Г. Гадамера, Л. Вітгенштайна, Е. Берна та інших гру пов'язують із розгортанням особистості, становленням людського буття. Її тлумачать як форму ідеалізації людського існування, метод інтерпретації соціальних процесів, спосіб їх аналізу й осмислення. Зокрема, Г. Гессе в романі „*Гра в бісер*”

неодноразово підкреслював думку, що „шляхетна Гра” приборкує схильність окремих наук до самодостатності. Очевидно, в цьому випадку гра тлумачиться як діяльність, що прагне охопити, узгодити, привести до гармонії розрізнені феномени культури.

Схоже розуміння сутності феномена гри притаманне представникам постмодернізму. Узагальнюючи їх погляди, Н.А. Терещенко і Т.М. Шатунова розглядають гру як спосіб переходу від хаосу до порядку [200, с. 91-92]. Зі свого боку А.Д. Кошелев, систематизуючи існуючі підходи до визначення терміну „гра”, пише про існування двох принципово різних підходів. Перший, представлений Л. Вітгенштайном та Дж. Лакоффом, констатує багатоманітність конкретних ігор, через що навіть не намагається дати цьому терміну дефініцію. Відповідно до другого підходу (Й. Гейзинга, А. Вежбицька) термін „гра” є всеохоплюючим для певного виду діяльності, а тому загальний підхід до описання і вивчення феномена гри можливий [113, с. 60-61]. Загалом, на думку дослідника, значно важливішим є те, що гра дозволяє людині ослабити тотальний тиск світу реальності, створюючи замкнені мікропростори „іншого буття”.

Але чому, вивчаючи специфіку наукового дискурсу, ми раз у раз повертаємося до права вченого на самостійну думку, творчу, інтелектуальну діяльність? На наш погляд, відповідь зводиться до того, що завдяки інноваційним технологіям сучасна наука з утаємниченого дійства, сфери однаків перетворюється на виробничий процес. Він не повинен давати збоїв, оскільки суспільство не може десятиліттями чекати на осяяння, інсайт вченого. Функціонери від науки чітко усвідомили ефективність колективного розуму, об’єднаного в рамках єдиного науково-технологічного комплексу. Сьогодні науку творять колективи з визначеним розподілом праці та повноважень. У наш час вона схожа на цех з виробництва нового знання, технологій і техніки. Разом із цим її потенціал продовжує базуватися на особистостях, для яких творчість – не професія, а покликання. Істина для цих людей лежить поза економічною, політичною, юридичною площинами, вона не вимірюється кількісно, а залишається ідеалом, прагнення до якого визначає зміст і основу наукової діяльності.

Постнекласична методологічна свідомість змушує вчених переглянути не тільки статус науки в суспільстві, а й по-іншому підійти до проблеми істинності, науковості, об’єктивності. Якщо існує плюралізм істин, то шлях до них пролягає через систему аргументацій, доводів, узгодження методологій, та інші обов’язкові для сучасного наукового дискурсу процедури. У підсумку *наукова діяльність* (чи то у випадку тлумачення її як цеху з вироблення нового знання, чи то взятої з точки зору особистості вченого) неодмінно *набуває ігрових рис, перетворюючи науку зі світогляду на ідеологію*, для якої принциповим є лише дотримання правил, а не їх змістовне наповнення. Стосовно розвитку наукових знань це досить чітко виразив Т. Кун, відмітивши, що „нормальна наука може розвиватися без правил лише до тих пір, поки відповідне наукове товариство приймає без сумнівів уже досягнуті рішення деяких часткових проблем” [122, с. 78]. При цьому правила набувають принципового значення, коли руйнується впевненість у парадигмах, коли відбувається перехід від однієї методологічної бази до іншої.

Дослідники зауважують, що гра поступово поглинає не лише науку, а й увесь культурний простір, все менше прагнучи до відображення норм тієї чи іншої діяльності. Вона самостійно насаджує власні правила, універсалізуючи все навколо не за змістом, а за формою. Звідси слідує, що *єдиною можливим критерієм розмежування ігор є мова*, в якій схоплена цілісність професійної, корпоративної культури. Через це значна частина методологів пропонує розглядати ігровий характер наукової діяльності в мовному,

комунікативному аспекті. Зокрема, В.С. Стюпін вважає мову науки ефективним способом диференціації наукового і побутового знання [197, с. 46], оскільки тільки її засобами можна відобразити специфіку об'єктів, які є предметом дослідження науки.

Тому, коли вчені й філософи обмінюються думками, уточнюють свої позиції, прагнуть узгодити отримані результати з уже існуючим знанням, вводять нові терміни та поняття, зіставляють традиційне й інноваційне, їх діяльність можна сприймати як певний вид гри, в першу чергу мовної. Саме в такому контексті, на наше переконання, і варто розглядати генезис сучасного наукового дискурсу.

Одним із перших, хто безпосередньо застосував поняття гри до аналізу методології гуманітарних наук, був Г.-Г. Гадамер, який вивів гру з лона чистої суб'єктивності, надавши їй інтерсуб'єктивного статусу. З даного приводу в нього читаємо: „Саме в цьому спосіб буття гри набуває свого значення, бо вона має власну сутність, незалежну від свідомості тих, хто грає” [48, с. 103]. За таких умов суб'єктом гри виступають вже не її учасники, а власне сама гра. З іншого боку, тільки гра, на думку філософа, здатна протистояти строгості наукового методу, який у царині гуманітарного знання не може виступати мірилом істинності. Тому ігровий характер „наук про дух” окреслює „межу” методу, але не науки загалом.

Отже, Г.-Г. Гадамер як й інші представники раннього етапу становлення герменевтики, приходять до усвідомлення однієї з головних причин, яка змушує аналізувати сучасну науку на вид суспільного дискурсу. Вище було доведено, що гуманітарні науки вже не потребують обґрунтування своєї науковості в контексті тих обмежень, які накладають природничі науки, а здатні самостійно виробляти критерії раціональності, ознаки істинності, будувати власну методологію. Проте набуття гуманітарними науками певної самостійності, розробка і впровадження особливих методик ведення наукової діяльності поступово привели до наростання суперечностей між представниками „наук про природу” і „наук про дух”. Таке протистояння „фізиків” і „ліриків” стало неабияким стимулом для філософів науки щодо пошуків єдиної основи різних пізнавальних практик, яка б забезпечила монолітність науки як цілісного соціокультурного феномена.

Опосередковане підтвердження цьому знаходимо в новітній науковій літературі. Досить яскравою в даному розрізі є дискусія щодо переходу від терміна „гносеологія” до терміна „епістемологія”. Цей перехід Л.О. Мікешина пов'язує з кількома факторами, найголовнішим серед яких є необхідність подолання в сучасній науці опозиції „суб'єкт-об'єкт”. Домінування в природничих науках суб'єктно-об'єктної парадигми стає перепорою на шляху до узгодження їх з антропологією, герменевтикою, персоналізмом, побутовим і позанауковим знанням, а „панування ідеалів природничонаукового пізнання... піддає сумніву когнітивні й пояснювальні потенції традиційної теорії пізнання” [144, с. 31]. А отже, потрібно вести наполегливий пошук справжнього предметного поля філософського вчення про пізнання, шляхів і принципів синтезування різних когнітивних практик в межах єдиного дискурсу про науку.

Тому не дивно, що Г.-Г. Гадамер ставить досить складне онтологічне питання: „Чи існує взагалі власна мова науки, єдина і обов'язкова для всіх?” [47, с. 51]. Як правило, відповідь на нього очевидна: універсальною мовою науки з XVII ст. вважають мову математики, яка пропонує загальні способи опрацювання і подачі різноманітної наукової інформації. Безперечно, така точка зору має право на існування, адже становлення, розвиток й розквіт класичної науки завдячує саме математичній універсалізації різних форм пізнавальної діяльності. Однак мислитель схильний розглядати й інший бік цього

питання. Розвиток новітніх теорій у фізиці, математиці, біології, хімії, поглиблення інтеграційних процесів у науці поставили перед вченими непростої завдання дослідження істинної природи речей. Втім виявилось, що не менш складною проблемою є передача отриманих результатів не тільки широкому загалу, а й своїм же колегам.

Наприклад, Е. Резерфорд використовує метафоричний спосіб пояснення планетарної моделі атому, а А. Ейнштейн, пояснюючи принцип відносності часу, проводить аналогію з людиною, що сидить на розпеченій сковорідці. На основі цього Г.-Г. Гадамер робить висновок: „Математика... не є деякою особливою мовою, а входить складовою частиною в найбагатший арсенал мовних засобів” [47, с. 52]. Стало зрозуміло, що в неklasичній науці процеси спілкування утруднилися, внаслідок чого вчені все частіше звертаються до вельми дотепних поетичних метафор, намагаючись використати їх когнітивний потенціал.

Через це звернемо увагу на дослідження феномена мови науки, а також прослідкуємо причини зміни її методологічного статусу від способу вираження думки до складової когнітивної діяльності. На думку А. Вежбицької, саме розмитість слів при вирішенні актуальних проблем сучасної культури змушує звернутися до концепту гри [38, с. 211-212]. На це вказує й В.П. Візгін. Вивчаючи філософські погляди В. Гейзенберга, він відмічає, що в його творчості відбувається зміщення основних теоретико-пізнавальних акцентів „до аналізу мови в усій складній історичній динаміці її розвитку, до оцінки її можливостей для описання різних рівнів реальності” [41, с. 96]. Видатний фізик пропонує відійти від строгих класичних схем побудови наукових теорій і концепцій, а все більше залучати поряд з ними засоби мистецтва, поезії, прагнути до краси, яка і в природничих науках починає вважатися ознакою істини.

Втім до вивчення ролі мови в неklasичній науці звертався не лише В. Гейзенберг. Думки з цього приводу висловлювали більшість представників природничих наук того часу. Виявилось, що *вимога строгої термінологізації мови науки шкодить її подальшому розвитку*, оскільки чітке визначення понять, якими послуговуються вчені, очевидно, вихолощує, звужує істинну природу речей. Реальність у такий спосіб звужується до картини світу, а закономірності природи тлумачаться лише крізь призму критеріїв науковості та раціональності. Тому вже Н. Бор пропонує перейти від строгих формул і концепцій до своєрідних словесних описань, або, виражаючись термінами постмодернізму, до наративних розповідей. Таку трансформацію мовних засобів науки, її понять і термінів можна вважати одним із найбільш вагомих чинників, які сприяли становленню сучасного наукового дискурсу.

Отже, адекватне відображення об'єктивних закономірностей природи безпосередньо залежить від вдалого вибору мовних конструкцій. Вони стають не лише засобом комунікації, а й контейнером для нового змісту. При цьому форма мовного контейнеру надає змісту нових смислових відтінків. Вперше подібні тенденції підмітив Ф. де Соссюр, який тлумачив мову науки не лише як суто конвенційне утворення, а й як структуру, що має власну логіку становлення. Тому, на думку дослідника, немає нічого складнішого, ніж розвиток мови, оскільки вона існує одночасно і в суспільстві, і в часі [194, с. 78]. Але якщо б ми відволіклися від колективу, що говорить, то, можливо, не віднайшли б у ній ніяких змін, не помітили б вплив на мову соціальних сил. З цього випливає, що мова як семіотична система не існує поза співтовариством, яке її репрезентує. Отже, *аналіз трансформацій мови науки має безпосереднє відношення до розуміння специфіки формування сучасного наукового дискурсу*.

Це припущення підтверджує дослідження Л.Л. Кутіної, яка вивчає становлення мови вітчизняної науки в першій третині XVIII ст. У ті часи відбувалася масова математизація всіх наук, яка супроводжувалася спробами впровадити національну термінологію [123, с. 10-14]. Зокрема, арифметику іменували „числительницей”; алгебру – „арифметикой литеральной” тощо. Позитивним моментом таких перетворень стала поступова інтернаціоналізація понятійно-термінологічної бази тогочасної науки, оскільки слова утворювалися на базі кількох мовних сімей: латинської, грецької, російської та інших. Даний історичний прецедент красномовно свідчив про прямий взаємозв’язок мови народу, науки і культури. Але спроби відійти від західноєвропейської категоріальної сітки часто були невдалими. Л.Л. Кутіна наводить приклад, який став лінгвістичним анекдотом. У 1787 р. викладачі П. Суворов і В. Нікітін випустили підручник з тригонометрії, подавши в ньому слов’янські заміники математичних термінів. Але жодний із запропонованих варіантів так і не прижився в науці.

Існує й інший підхід до розуміння формування, функціонування і призначення спеціальної мови науки. Зокрема, В.В. Кім відносить до її базових характеристик однозначність, визначеність, несинонімічність, строгість. Відповідно „для цілей наукового пізнання об’єктивна розумових образів засобами природної мови абсолютно недостатня і тому на її основі формується система штучних мов” [103, с. 8], які й визначають правила утворення терміносистем. На думку Ч.У. Морріса, побудова бідніших порівняно з природною мовою засобів комунікації створила простір для успішної реалізації багатьох завдань [147, с. 76-77]. Безперечно, аргументи дослідників вельми переконливі. Наука справді не може розвиватися без спеціальної термінологічної бази, яка виступає основою наукової діяльності, забезпечуючи об’єктивність, загальність, інтерсуб’єктивність, точність наукових теорій і концепцій. Людина, що не опанувала відповідної категоріальної матриці, навряд чи здатна успішно займатися наукою, стати рівноправним членом наукового співтовариства. Але, незважаючи на очевидність такої точки зору, її абсолютизація здатна викликати колапс у методології пізнавального процесу. Адже наука завжди орієнтується на побудову цілісної картини світу, внаслідок чого широко залучає абстрагування як спосіб забезпечення такої єдності.

Зважаючи на сказане, погодимося з думкою Л.Ф. Кузнецової про те, що класична і некласична наука, вибудовуючи характерну для них картину світу, як правило, орієнтувалися на домінуючу дисципліну, методологічні принципи якої ставали основою, інваріантом для всіх дисциплінарних онтологій [121, с. 153-154]. Проте постнекласичному етапові розвитку науки притаманне формування підходу, який покликає враховувати інтеграцію різних галузей пізнання, підвищення ролі наукової комунікації, відобразити місце нерационального, творчого, інтуїтивного в діяльності вченого. До цих ідей долучаються В.І. Аршинов і В.Г. Буданов, які пишуть про те, що сьогодні цілком доведеним можна вважати припущення, відповідно до якого мова математики „є лише однією із можливих машинерій пізнання і що вона... є тільки репрезентацією нашого специфічного відношення до світу в контексті діалогу з ним” [23, с. 239].

Необхідність такого оновлення наукової методології була помічена досить давно. Зокрема, Г.М. Волков ще в 1976 р. констатував, що майже кожна серйозна наукова проблема потребує виходу за межі однієї дисципліни, а тому слід перейти до осмислення сутності та механізму процесів інтеграції [46, с. 190-191]. Саме вони складають зміст і основу подальшого розвитку наук, визначають напрямки диференціації та критерії взаємопроникнення методів наукового дослідження. Через чверть століття, ніби

продовжуючи цю думку, І.А. Акчурін напише: „Роздуми про найбільш загальне, філософське осмислення єдності наукового знання у кожен конкретну епоху зовсім не є... абстрактними і тому практично марними міркуваннями, а абсолютно необхідним етапом становлення якісно нових наукових ідей” [12, с. 199]. Як бачимо, філософ піднімає проблему єдності наукового знання до рівня методологічного принципу постнекласичної науки.

Саме це й визначає одну з особливостей сучасного наукового дискурсу: він, не віддаючи перевагу жодній із когнітивних практик, прагне до їх поєднання на рівні загальнонаукових правил, критеріїв раціональності, метамови. В такий спосіб забезпечується цілісність наукових уявлень про світ, знімається протистояння гуманітарного і природничого знання, що не лише відкриває широкі можливості до плідної співпраці та діалогу дослідників, а й актуалізує соціокультурну функцію науки, надаючи їй нормотворчого характеру.

Плідну ідею щодо реального механізму вирішення поставлених завдань висловлює Г.П. Щедровицький, який, розглядаючи проблему ускладнення сучасних наукових теорій, відмічає: „Інженерне мислення принципово відрізняється від науково-дослідницького і потребує для свого оформлення інших, ніж традиційні, логіко-методологічних схем та правил, які здатні поєднати дослідницьку роботу з конструктивною й проєктивною” [232, с. 115]. На його думку, реалізація цього завдання зіштовхується з обмеженістю предметного мислення, що характеризує представників тієї чи іншої галузі пізнання. Через це принципи організації взаємодії членів наукового співтовариства мають враховувати її ігровий характер. Отже, *ідея мовних ігор у науці стосується не лише її як ефективного методу оновлення категоріальної бази, а й як способу орієнтації наукових колективів на міждисциплінарну взаємодію.*

Враховуючи дослідження Т. Куна, можна відмітити, що саме мовна (система символів, знаків) і метафізична (визначення понять) складові є ключовими елементами будь-якої парадигми, оскільки наростання суперечностей між науковим результатом та способом його об'єктивації, вираження стає ознакою наукової революції. А тому *мова науки постає найбільш чутливим і динамічним елементом наукового дискурсу.* Її когнітивні можливості не лише відображають діалектичний характер процесу пізнання, а й дозволяють розгорнути міждисциплінарну комунікацію, яка здатна легітимізувати діалог з приводу важливих наукових проблем, сприяючи диференціації наукового знання не за предметом, а за проблемами дослідження. Причину цього влучно схоплює І.С. Добронравова, яка неодноразово підкреслювала, що орієнтація сучасної науки на дослідження нелінійних процесів самоорганізації неодмінно призводить до зміни стилю мислення, який пов'язаний з формуванням нової картини світу. З іншого боку, усталені критерії раціональності не дають змоги вийти за її межі, а тому революційні зміни в науці розширюють методи до рівня методологічної свідомості [66, с. 188-189], перетворюючи їх на принципи організації знання.

Усвідомлення цього факту розкриває специфіку й значення мовних ігор у сучасній науці. Адже, якщо для науки Нового часу була характерною строга, послідовна, детермінована мова формул, ланцюжок яких чітко й однозначно відображав мисленнєву діяльність вченого та давав змогу відтворити її, то вже некласична наука застосовує чисельні методи, різні способи екстраполяції й прогнозування. Це й визначило тенденції до зближення методології природничих і гуманітарних наук, адже складність об'єктів їх дослідження стала співмірною. Підтвердженням цього є те, що „мова сучасної квантової

теорії поля структурно ізоморфна... граматики природних мов – граматики Хомського” [23, с. 242].

Дещо іншу позицію обстоює Л.П. Киященко, який вважає, що проблематизація мови науки особливо помітна тоді, коли в науці відбуваються зміни в методологічній свідомості, коли наукове знання переходить межу відомого і вперше зіштовхується з незнайомим [104, с. 107-108]. За цих умов мова, якою послуговуються вчені, втрачає прозорість та ідентичність: її засобів виявляється недостатньо щоб відобразити усю багатоманітність когнітивних практик. Як наслідок, наукове знання „змушує” мову набувати двозначних відтінків та метафоричності. Дійсно, постановка завдання й описання отриманих результатів завжди проходять у межах вже існуючих мовних засобів. У даному випадку вони покликані виконувати роль нормотворчого елемента, іманентно зберігаючи в собі традиції, набуті на попередніх етапах розвитку науки.

Зважаючи на такі суперечності, останнім часом значна частина дослідників (С.Б. Кримський, Л.О. Мікешина, В.С. Стъопін, Л.Г. Дротянко, В.А. Рижко та інші) неодноразово писали про принцип доповняльності як один із важливих складових сучасної методології. Відомо, що він був сформульований Н. Бором у сфері квантової фізики, але досить швидко набув загальнонаукового статусу, оскільки легітимізував багатоманітність інтерпретації при аналізі явищ і процесів. Зрозуміло, що це дозволяло вченому бути не лише строго логічним і формально послідовним при висвітленні ідей та результатів, а й широко використовувати метафори, гіперболи, порівняння й інші мовні засоби. Отже, характерною рисою наукового дискурсу є присутність простору вербального та невербального, раціонального й нераціонального. Сучасна наука не цурається плюралізму, відсутності цілісності; вона спрямована на діалог, взаєморозуміння та узгодження різних точок зору. Тому *про науковий дискурс можна сказати як про діалектичну єдність комунікативної зрілості наукового співтовариства та його рішучості на шляху дотримання норм об'єктивності, загальності, істинності наукових знань.*

Найкраще ці тенденції вдається проілюструвати на прикладі формування мови сучасної науки та розвитку неklasичних теорій у фізиці, математиці, інформатиці, синергетиці. Становлення цих наук та утвердження їх методологій дозволило зрозуміти, що „суперечки про слова в науці... – це, досить часто, зовсім не порожня розмова” [148, с. 130]. Справа в тому, що класична наука так окреслила базову понятійно-термінологічну сітку, що відійти від неї означає заперечити метафізичні основи пізнавального процесу та утвердити в суспільстві думку про існування омани в науці. Але, як пише В.В. Налімов, нові слова в сучасній науці з'являються не за тими закономірностями, які існували раніше. Так, „якщо, читаючи науковий текст, ми... замислимося над характером термінів, які попали в наше поле зору, то переконаємося у тому, що вони метафоричні. Ми настільки звикли до метафор..., що навіть не помічаємо цього” [148, с. 119]. На думку дослідника, метафоричний характер мови визначений історично, адже понятійна база науки почала формуватись тоді, коли наукова діяльність була утаємниченим дійством, заняттям обраних. Тому нерідко наукові доробки перемижувались зі світоглядними, містичними чи релігійними поглядами і переконаннями.

Підтвердження цього висновку знаходимо в А.А. Кібріка, який, аналізуючи когнітивні дослідження з теорії дискурсу, наводить висловлювання Дж. Лакоффа, що „людська концептуалізація... носить переважно метафоричний характер” [102, с. 127]. Інакше кажучи, народження нових наукових теорій не завжди провокує появу нових понять і

термінів. Навпаки, досить часто відбувається переосмислення вже існуючої термінологічної бази, в результаті чого старі визначення існують із деякими обмеженнями, а нові вводяться метафорично, образно. За словами Н.Д. Арутюнової, так відбувається поступова зміна ключової метафори наукової парадигми [22, с. 379], яка зберігає наступність концепцій, забезпечуючи цілісність наукової картини світу протягом тривалого періоду. Недарма Т. Кун значної ваги для успішного розвитку науки надавав так званому „нормальному” етапу, коли вчений не відволікається на флуктуації, продуктивно працює на розгортання того потенціалу, який закладено у вже відомому й дослідженому. Очевидно, таку схему розвитку науки певним чином можна виправдати, адже вона навряд чи набула б такого прогресу і впливу на життя соціуму, якби вчені для аналізу кожного нового явища вводили цілу низку нових термінів, дефініцій, припущень, а кожний факт, що не вписувався в існуючі теорії, змушував сумніватися в їх істинності та викликав потребу в коригуванні.

В контексті сказаного погодимось з В. Гейзенбергом, який зазначив, що як в античності, так і сьогодні ми не маємо стовідсоткової впевненості в істинності даних визначень, бо вони кінець-кінцем спираються на слова побутового вжитку, які приймаються без аналізу [51, с. 104-107]. Тому потрібно займатися не трансформаціями мови, а вводити нові, неklasичні логіки, які по-іншому впорядковуватимуть висловлювання, переводячи неточність вербальних способів вираження думки в площину логіко-методологічного аналізу. Отже, розширення меж класичної логіки дозволяє поповнювати науковий понятійний апарат.

Утім тенденції до формалізації, штучності мови науки, усунення з неї метафоричності, поряд з позитивними, мають і негативні наслідки. Зокрема, вчені поступово втрачають можливість і засоби передачі результатів досліджень не лише звичайним людям, а й колегам, які представляють інші галузі пізнання. Досить влучно цю колізію виразив В.А. Рижко: „Зрештою виходить так, що чим повніше формалізується мова теоретичних побудов, то тим значніше зростає доля природної мови як засобу наукового спілкування” [181, с. 215]. Але остаточно формалізація мови науки неможлива ще й тому, що на неї, як на синтаксичну і семантичну систему з чіткими правилами утворення нових структур, розповсюджуються наслідки з теорем К. Гьоделя. Вони свідчать про те, що в повністю формалізованій системі питання про несуперечливість її висловлювань залишається відкритим. Це, безперечно, неприпустимо для наукового знання. А тому один із способів обійти строгий гьоделівський бар’єр полягає в тлумаченні мови науки як поліморфної системи. На думку учених, визнання поліморфності як іманентної властивості мови наукового спілкування „дозволяє зробити нашу систему комунікацій негьоделівською” [148, с. 73]. Виявляється, що сучасної науки важлива не однозначна кількісна характеристика певного процесу, а ланцюжок моделей, інтерпретацій, які розгортають себе лише в контексті.

Є.С. Нікітіна пов’язує підвищений інтерес до метафори як різновиду аналогії з дослідженнями постпозитивістів, які значну увагу приділили питанням зростання, наступності та динаміки наукового знання [150, с. 36]. Саме в їх історико-філософських концепціях метафора постає як місток, що повинен узгодити, поєднати, зняти суперечності між старими і новими теоріями, між традиційним та інноваційним. Відтоді стало зрозуміло, що всі побудовані наукові картини світу були певною мірою метафоричними, як і перші введені в науковий обіг поняття сили, тиску, потужності, маси і т.п. А тому цілком правомірним буде питання: якою має бути структура мови науки і

методи роботи з нею, щоб вона була адекватним засобом вираження наукових ідей та результатів?

Відповідаючи на це питання, більшість учених погоджуються з тим, що наука не може виробити власну, строго формалізовану, однозначну мову, яка б раз і назавжди вирішила проблему об'єктивності наукових знань. Така позиція обумовлена, з-поміж іншого, кризами в математиці, остання з яких до цього дня чекає розв'язання. Через це, на нашу думку, на зламі наукових епох у ході наукових дискусій вчені все частіше залучають когнітивний потенціал природної мови. Зрозуміло, що в даному випадку без метафоричності, образності, синонімічності, залучення контексту не обійтися. Досить яскраво цю ситуацію ілюструють тлумачні словники, в яких розкриття значення того чи іншого наукового терміна супроводжується досить детальним описом теорії або гіпотези, в яких він застосовується. Наприклад, значення терміна „інтеграл” неможливо адекватно відтворити без залучення таких слів як „сума”, „ряд”, „границя”, „безкінечно мала величина”, які, в свою чергу, теж є термінами. В такий спосіб кожне наукове поняття „обростає” низкою допоміжних асоціацій, суджень, аналогій, які не завжди відображають правила і структуру тієї теорії, в надрах якої вони сформувався, але гарантують зв'язність побудованого на їх основі тексту.

В контексті сказаного неважко пояснити причину існування маргінальних наукових понять. Наприклад, сьогодні в гуманітарних науках зустрічаються такі слова як „хаос”, „ентропія”, „випадковість”, „біфуркація”, „інтерполяція” і т.п. Нерідко залучення цих слів є некоректним. Втім ми схильні кваліфікувати ці процеси більше як позитивні, аніж негативні, оскільки вони прискорюють інтеграційні процеси, сприяють налагодженню спільного комунікативного поля, утвердженню соціальної функції науки тощо.

Отже, незважаючи на інтенцію до строгості, об'єктивності, штучності мови науки з боку природничих і точних наук, науковий дискурс не вдовольняється нею при побудові наукової картини світу, а залучає до цього процесу гуманітарні й соціальні галузі. Тому потреба в діалозі, узгодженні позицій, взаєморозумінні знижує рівень формалізації мови науки в міждисциплінарних і особистісних комунікаціях між ученими. Через це ми вважаємо необхідним залучення принципів та методології мовних ігор у сферу наукового пізнання.

Узагальнивши підходи до означення ігрового підходу та врахувавши специфіку сучасного етапу розвитку мови науки, використаємо концепцію мовних ігор для аналізу наукового дискурсу. Як відомо, вислів „мовна гра” вперше використовує Л. Вітгенштайн у „*Філософських дослідженнях*” (1953 р.). Будучи за професією вчителем молодших класів, дослідник дійшов висновку, що процес навчання буде ефективнішим, коли в ньому поєднати мовні й ігрові компоненти. З такої базової настанови випливає одне з перших тлумачень мовних ігор: „«Мовною грою» я буду називати... єдине ціле: мову і дії, з якими вона переплетена” [44, с. 83]. Філософ приходив до думки, що будь-яка мовна гра має початком процедуру іменування, яка є аналогічною до первинного розташування шахів на дошці. Безперечно, вона визначена правилами й нормами, проте, зазвичай, імена речам та явищам надаються довільно і єдиним способом тут виступає конвенція. Але, як відмітив У.О. Куайн, у подальшому поділ феноменів на ім'я й об'єкт неодмінно завершується стадією, коли „масове виробництво загальних термів... випереджає кількість існуючих об'єктів” [118, с. 79]. Саме це й провокує появу різновидів мовних ігор у конкретних видах практики. Тому цілком виправданим є висновок Л. Вітгенштайна, що немає сенсу говорити про одну домінуючу мовну гру; їх існує велика кількість, кожна з яких

відображає специфіку тієї чи іншої сфери людської діяльності, з притаманними їй нормами, традиціями, властивостями [44, с. 110-111]. Єдине, що можна допустити – існування „сімейства” мовних ігор.

Цю ідею З.О. Сокулер залучає до аналізу сучасного стану математичного знання. Зосереджуючись на вихідних положеннях філософії математики, вона відмічає, що найголовнішою проблемою тут, від часів Д. Гільберта і Д. Пойа, залишається питання про несуперечливість та повноту. За теоремами К. Гьоделя, повнота несуперечливої системи не може бути доведена або спростована в межах самої ж системи. Звернення до концепції мовних ігор дозволяє по-іншому підійти до даної проблеми. Виявляється, що „в правилах самих по собі нічого не закладено... Все визначається тим, як ми слідуємо цим правилам” [193, с. 50]. А тому, навіть не дивлячись на зауваження А. Тарського щодо суперечливості побутової мови та двозначної логіки, ми повинні розуміти, що істинність правил корелює з практикою їх застосування.

Тому Л. Вітгенштайн не обмежується розв’язанням суто утилітарних завдань, а намагається подати концепцію „мовних ігор” як всеохоплюючу методологічну настанову, основна мета якої – „донести до свідомості читачів незвичайну багатоманітність інструментів мови і способів їх застосування, розхитати... уявлення, начебто мова завжди працює однаково й слугує одній і тій же меті” [106, с. 16]. Через це мовні ігри мисляться ним як „форми життя”, різнобарв’я яких визначене багатством самого життя. За задумом мислителя, в такий спосіб знімається питання щодо проблеми достовірності висловлювань. Завдяки мовним іграм істинність визначається не погодженням різних точок зору, а погодженням форм життя. Необхідно „повернути слова від метафізичного до їх повсякденного використання” [44, с. 128], звернутися до аналізу побутової мови, яка повинна стати тією базою, на основі якої будуватиметься універсальна методологія вивчення будь-яких мовних і комунікативних ситуацій.

Ідея аналізу побутової мови не є пріоритетним відкриттям Л. Вітгенштайна. Цим у тому чи іншому контексті займалися більшість представників аналітичної філософії, зокрема Г. Фреге, Б. Рассел, Дж. Мур, О. Нейрат, Р. Карнап, М. Шлік, Дж. Остін, Г. Райл, А. Тарський, О. Куайн. Саме вони запропонували розглядати мову як засіб відображення емпіричного досвіду людини, а також вперше поставили питання про логічний аналіз мови науки. Проте, незважаючи на схожість базових позицій, Л. Вітгенштайн далекий від утопічних ідей про те, що ретельний аналіз мови та варіантів її застосування призведе до усунення, зняття всіх суперечностей у культурі й науці. Елімінація мовних непорозумінь може гарантувати лише більш точне вираження думки, однак не обов’язково призведе до пізнання істини, адже кожна дія за правилом – це не більше, ніж інтерпретація.

Як бачимо, тут повністю визнається іманентна присутність конфлікту між засобами побутової мови та нашими запитами до неї. Тому „мовні ігри... виступають як деякі моделі, які своїми схожостями й несхожостями покликані пролити світло на можливості нашої мови” [44, с. 131]. Відповідно, головне завдання мовних ігор – це „єдність, гармонія думки й дійсності” [44, с. 212]. Зі свого боку додамо, – і *дії*.

Підсумовуючи аналіз концепції мовних ігор Л. Вітгенштайна, зазначимо, що він вказав на існування шляху до діалогу, конвенції, досягнення яких неминуче супроводжується втратою деяких ознак науковості. Не говорячи про це відкрито, мислитель фактично передрікає думки Ю. Габермаса про необхідність побудови комунікативного поля, потенційні можливості якого сприятимуть розгортанню науки як соціокультурного феномена. Як засіб його організації Л. Вітгенштайн пропонує побутову мову, яка є

обмеженою в способі вираження конкретно-наукових результатів, проте володіє універсальністю і відкритістю. В ній можлива фіксація правил, меж комунікації, досягнення консенсусу та розширення змісту.

Справді, сьогодні є очевидним, що „істини розсіяні по багатьох універсумах дискурсів, вони більше не піддаються ієрархизації, але в кожному із цих дискурсів ми завзято шукаємо прозріння, які могли б переконати всіх” [217, с. 83]. Л. Вітгенштайн ніби прагне повернути нас в античні часи, коли наукові здобутки не вважались автономними, а наука виступала елементом культури. Але подальший науково-технічний прогрес унеможливив існування незалежної науки. Як етика обов’язково мусить мати основу в образі Чеснот, Абсолюту, Бога, так і наука має бути розглянута як суспільний дискурс. Ми можемо й далі нести корону науки попереду суспільства, якому вона служить, але корисно пам’ятати, що проект Техногенного суспільства є своєрідною і небезпечною утопією.

Окреслені Л. Вітгенштайном ідеї, навіть попри їх теоретичну неузгодженість, мали значний резонанс та були застосовані до аналізу різноманітних пластів культури. Ми ж дослідимо можливість залучення цієї концепції до аналізу мовних ігор у науці, які дозволяють репрезентувати її як вид дискурсу. Визначаючи цінність філософії Л. Вітгенштайна для розвитку неklasичної методології, О.Д. Смірнова зауважує, що будь-яка мова, розтлумачена лише з позицій синтаксису, перетворюється на абстракцію. Це значно утруднює її адаптацію до конкретних комунікативних процесів у різних видах людської практики [191, с. 27]. Для того, аби мова не втратила своїх функцій, необхідно враховувати її семантичний і прагматичний аспекти, які є ключовими характеристиками дискурсу. За такого підходу вона постає не просто як уривок, фрагмент побутової мови, а й виступає способом вирішення наукових проблем.

З цим погоджується Б.В. Григорьев, який указує на об’єктивність природної мови стосовно штучних мов [55, с. 27], якими послуговуються точні науки. Це визначено тим, що вона мало піддається інтерпретації, а тому може виступати інтерсуб’єктивним началом процесу пізнання, базисом комунікативної дії. Разом з тим, зазначає дослідник, побутова мова широко використовує аналогії та метафори, значення яких часто залежить від інтерпретатора. Саме він, залучаючи існуючу „сітку розуміння” деякої науки, очищає метафору від повсякденного вжитку, надає їй обмеженого, конкретного змісту. Виявляється, що таке співіснування побутової і штучної мови в процесі пізнання взаємовигідне та комплементарне. Мова науки збагачується новими словами, уточнення змісту яких стимулює розвиток наукової термінології. В свою чергу, побутова мова структурується, набуває можливостей для адекватного описання соціокультурних процесів. Ця взаємодія особливо важлива в умовах інформаційного суспільства, адже такі наукові терміни, як „інформація”, „чіп”, „оперативна пам’ять”, „хаос” й інші, мігрують до побутової мови, перетворюючись на тезаурус сучасної людини.

Схоже розуміння мови як „сітки розуміння”, що накладається на деяку частину реальності, характерне для раннього періоду творчості Л. Вітгенштайна. Так, у „*Логіко-філософському трактаті*” робиться спроба розробити методи конструювання різних моделей пізнавального процесу. Мислитель прагне побудувати ідеальну мову, яка, з одного боку, була б цілісною, завершеною, логічно несуперечливою, а з іншого – забезпечувала б описання всіх пізнавальних процедур. На противагу цьому, в пізній період Л. Вітгенштайн кардинально змінює основний акцент у розумінні мови. Вона вже постає як відкрита система, де правила трансформуються відповідно до умов її функціонування. Ось чому, на нашу думку, він вводить в обіг вислів „мовні ігри”, яким

натякає на іманентну присутність ігрової складової в будь-якій діяльності. Отже, не торкаючись безпосередньо процесів комунікації, організації дискусій і диспутів, Л. Вітгенштайн показує, що при відсутності поля для організації комунікативної дії (за Ю. Габермасом це трапляється досить часто) таким полем може виступити побутова мова. Її засобів виявляється достатньо, щоб презентувати мінімізовану, але адекватну модель світу (теорії, концепції), яка б відповідала законам логіки і через це могла б бути сприйнятою всіма учасниками дискурсу.

Спробуємо на прикладі показати, чим є мовна гра в ході науково-пізнавального процесу та як при цьому вибудовуються відношення між ученими. Найбільш вдалою ілюстрацією з історії неklasичної науки ми вважаємо введення понятійної бази теорії відносності. На думку М.В. Поповича, „спротив багатьох сучасників викликала неочевидність нових уявлень, які були вкладені А. Ейнштейном у старі фізичні терміни” [171, с. 29]. Виявилось, що великий фізик запропонував переглянути зміст не тільки таких усталених термінів фізики, як „сила”, „маса”, „енергія” і т.д., а й звернувся до аналізу побутових слів, які, на перший погляд, слугували лише для їх зв'язки. Наприклад, ще І. Ньютон та Г. Лейбніц, замінивши слова „дуже близький”, „дуже короткий” термінами „диференціал” і „границя”, прийшли до винайдення диференціально-інтегрального числення, яке не просто прискорило прогрес науки, а й стало основою для створення мови класичної науки. Перед А. Ейнштейном постало аналогічне завдання, а саме: надати фізичного змісту звичайним словам „одночасно”, „миттєво”, „відносно” і т.п. Очевидно, що зробити це в межах теорії нереально, оскільки відсутність узвичаєного наукового тлумачення названих слів зводила нанівець адекватне сприйняття всієї концепції. Тому на рівні побутової мови, інколи змішуючи, маргіналізуючи слова, поняття, філософські категорії, вчені поступово формують новий понятійно-термінологічний апарат науки.

Розглянутий приклад, на нашу думку, досить виразно показує важливу роль аналізу когнітивних можливостей побутової мови в процесі осмислення сутності наукового дискурсу. Але перш ніж прийняти мовну гру як його складову, встановимо, чи володіє мова достатніми засобами для інтерпретації, чи можна за її допомогою передати значення без спотворення змісту? Як відомо, специфіці відображення буття через мову присвячена значна кількість фундаментальних досліджень, серед яких особливо виділимо роботи М. Бахтіна, Г.-Г. Гадамера, Ю. Гайдеггера, Г. Ріккєрта, П. Рікьора. Втім попри багатоманітність піднятих ними проблем, В.І. Карасик справедливо вважає, що їх позиції можна звести до двох протилежних: 1) мова об'єктивно відображає світ та 2) мова суб'єктивно відображає світ [93, с. 100]. Вважаючи таку дихотомію наслідком домінування класичної раціональності в соціальному пізнанні, відмітимо, що істина знаходить посередині, адже мова не стільки відображає світ, скільки визначає принципи й правила інтерпретації відомостей і знань про нього.

Це означає, що мовна гра, навіть будучи застосована в науковій діяльності, не спроможна спотворювати зміст певного явища. Мова дозволяє розгорнути всю множину значень і сутностей, легітимізуючи плюралізм істин, який є важливим компонентом постнеklasичної методологічної свідомості. А тому *мовну гру в науці можна визначити як методологічний прийом наукового дискурсу*, завдяки якому репрезентуються когнітивна, аксіологічна, етична та соціокультурна функції науки. При цьому необхідно усвідомлювати, що і в природничих, і в гуманітарних науках мовна гра має межі свого

функціонування, які визначені своєрідністю мови науки та існуванням чітких правил її організації.

Все ж співвідношення мовних ігор, побутової мови та мови науки більш складне, ніж його відобразили представники неопозитивізму та герменевтики. Досить детально цю проблему висвітлив А.Є. Конверський. Проводячи гносеологічний та логіко-методологічний аналіз мови теорії, він зауважує, що логіку будь-якої мовної системи забезпечують правила, які гарантують існування синтаксичного і семантичного інваріантів [110, с. 32]. Відповідно, для кожної теорії, правила визначених у ній мовних ігор обумовлені критеріями істинності висловлювань та принципами їх коректної побудови. Зважаючи на це, дослідник вважає виправданим визначення теорії як правильної підмножини висловлювань її мови. Втім він зауважує, що одна і та ж теорія може містити кілька мов, як природного, так і штучного походження, а тому допустимими є різні синтаксичні оцінки сформульованих у ній висловлювань. Поряд з цим врахуємо, що побутова мова майже не містить у своїй структурі чітких правил утворення висловлювань, а тому часто при визначенні правильності фрази необхідно зважати на наявність чи відсутність завчасно закладеного змісту. Звичайно, „в мовах теорії такого свавілля не може бути. Тут виникає потреба в існуванні точних формальних критеріїв правильності побудови висловлювань” [110, с. 35].

Схожу думку висловлює Л.Г. Дротянко: „Наукова мова якісно відрізняється від побутової, бо в буденних уявленнях людей... не схоплюються внутрішні й суттєві зв'язки між властивостями предметів і явищ та між предметами” [73, с. 62]. А тому, навіть коли відбувається залучення слів повсякденної мови, в їх зміст вносяться суттєві уточнення, здійснюється логіко-методологічний аналіз щодо відповідності нового терміна побудованій теорії. Проте існує й зворотний зв'язок між науковою термінологізованою і природною мовою, адже „входження наукових термінів до повсякденного вжитку є... яскравим свідченням того, що наука – один із соціокультурних феноменів” [70, с. 55]. Як вважають вчені, цей процес не лише розширює можливості повсякденної мови, а й сприяє розвитку пізнання, так як побутове вживання наукових термінів спирається як на логічні засади мисленнєвої діяльності, так і на чуттєво-емоційні, образні складові ментальності людини. З цими думками корелює позиція В.А. Бугрова, який переконує, що „не існує спільної всім людської мови, а завжди наявне розмаїття конкретних мов... Тому повсякденна мова визначається як форма індивідуальної ідентифікації людини” [35, с. 12], через що вона виступає всезагальним, універсальним способом організації комунікативного акту.

Отже, мовні ігри в науці мають на меті не лише уточнення значення слів і моделювання того чи іншого процесу в свідомості суб'єктів, а й узгодження термінологічних систем різних дисциплін, забезпечення маргіналізації понять в умовах інтеграції наук, розробку правил ведення наукової комунікації, напрацювання принципів комунікативної раціональності, організацію впровадження наукових результатів, виявлення їх аксіологічного статусу в культурі та інше.

Пригадуючи наведену на початку підрозділу тезу Ж.-Ф. Ліотара про науковий дискурс як мовну гру, поставимо питання: *чи не підміняють і не вичерпують собою мовні ігри в науці сутності наукового дискурсу?* Вище ми спробували обґрунтувати неправомірність такого категоричного висновку, вказавши на обмежене коло тих сфер пізнання, які філософ називає дискурсом. Але якщо повернутися до розуміння ним мовних ігор, то неважко побачити, що він тлумачить їх не як „форми життя” чи елементарні мовні

одиниці (В. фон Гумбольдт, Л. Вітгенштайн), а як метод, за допомогою якого виявляються відмінності між нарративним і науковим знанням.

Вивчаючи це питання, Л.О. Мікешина відзначає, що французький мислитель значно розширив сферу залучення концепції мовних ігор, надавши їм прагматичного аспекту [144, с. 496-497]. Йому вдалося вказати на існування обмеженості застосування мовних ігор у науковому пізнанні, а також на недоречність оцінки наукового з позицій нарративного і навпаки. При цьому досить часто під нарративним знанням розуміються гуманітарні науки, а тому мовні ігри постають тут не тільки як варіант диференціації різних когнітивних практик, а й як спосіб їх узгодження, взаємодоповняльності при формуванні наукової картини світу. Так, Ж.-Ф. Ліотар пише: „Застаріла не необхідність запитувати себе, що істинне чи справедливе, а спосіб представляти науку як позитивістську і приречену на... нелегітимне визнання” [128, с. 131]. Настав час усвідомити, що зміна наукових поколінь неодмінно веде до оновлення всього дискурсу. Це дозволяє зробити висновок про можливість *поєднання нарративного (гуманітарного) і наукового (точного) знання в єдине ціле – науковий дискурс.*

Досить цікаву схему такого симбіозу виписав учень К. Поппера Дж. Агассі. В статті „*Наука і суспільство*” він звертає увагу на проблему наступності в науці, виділяючи не лише аспект залучення молоді до норм і традицій наукової діяльності, а й адаптацію старших колег до вимог та інтересів нового покоління [1, с. 105-108]. На думку вченого, між цими групами завжди існує суперництво, яке поглиблюється проблемами непорозуміння. Єдиним виходом із даної ситуації є належність обох таборів до спільного наукового співтовариства, де активність одних підкріплюється досвідом і мудрістю інших. Мовні ігри виступають інструментом, засобом організації наукової співпраці, а також легітимізують практичні інтенції відповідного дискурсу.

Цікавий підхід до виявлення ролі мовних ігор у науці пропонує Н.Б. Маньковська. Аналізуючи концепцію М. Серра, вона пише, що йому вдалося знайти точки перетину постмодерністської естетики і постнекласичного знання. Але щоб забезпечити цілісність культури та сформувати уявлення про науку як соціокультурний феномен, „необхідно подолати розрив між технократами, які зневажають культуру та мистецтво (освіта без культури), і гуманітаріями, некомпетентними в галузі точних наук (культура без освіти)” [138, с. 210]. Засобом до їх зближення, на переконання дослідниці, є саме мовні ігри.

Зважаючи на сказане, *вважаємо недоречним завузьке тлумачення наукового дискурсу винятково як мовної гри.* Ототожнення цих феноменів нівелює розуміння науки як особливої діяльності з виявлення об’єктивних закономірностей розвитку природи, суспільства і мислення.

Зважаючи на це, більш виваженим у вивченні власне наукового дискурсу ми вважаємо підхід, запропонований М. Фуко, який підкреслював, що хоча дискурс і є контактуючою поверхнею, яка зближає мову і реальність, лексику й досвід, все ж його не можна зводити лише до мови чи мовлення [212, с. 49-50], адже він є простором чистої практики. А тому діяльність будь-якого суб’єкта визначається рівнем його компетенції в площині висловлювань, які складають відповідну дискурсивну формацію. Тут особливе значення має знання, що ототожнюється з простором, „у якому суб’єкт може знати позицію і говорити про об’єкти, з якими він має справу в своєму дискурсі” [212, с. 181]. Як бачимо, в даній концепції відбувається поворот, внаслідок якого наука мислиться як результат породження й зіткнення різних дискурсивних практик, що й забезпечує її об’єктивність.

Фактично класичну схему *свідомість-пізнання-наука* археологія М. Фуко трансформує в таку: *дискурсивна практика-знання-наука*. З цього ним було зроблено висновок, що наука формується не на основі множини розрізнених когнітивних практик, а на базі знання, сформованого дискурсами. Тому епістема нової науки – „це не форма знання і не тип раціональності... епістема – це, скоріше за все, сукупність усіх зв'язків, які можна розкрити для кожної конкретної епохи між науками, коли вони аналізуються на рівні дискурсивних закономірностей” [212, с. 190]. Цим самим усувається репресія наукової раціональності, її дія стає помітною лише на кінцевій стадії процесу пізнання, але ніяк не в ході народження й становлення наукових ідей, гіпотез, думок.

Отже, аналіз різноманітних підходів до осмислення сутності мовних ігор у контексті становлення наукового дискурсу показав недостатність існуючих у науковій літературі визначень, відповідно до яких дискурс розглядається як діяльність учених, в яку „вплетена” мова, через що його часто ототожнюють з дискусією, діалогом, науковою комунікацією. Названі компоненти є вагомими складовими наукового дискурсу, проте не вичерпують його змісту. Це красномовно висловив Е. Гелнер, який, конструктивно критикуючи основні положення лінгвістичної філософії, зазначає: „Думка не пов'язана і не підкорена якою-небудь мовною грою, яку вона використовує” [52, с. 63]. З розглянутих позиції випливає, що науковий дискурс не можна зводити до мовних ігор. *Дискурс – це влада, контроль, система правил, які є інтерсуб'єктивними та обов'язковими для дотримання усіма членами наукового співтовариства.*

Проведене вище дослідження дозволяє спробувати відповісти на питання: чи маємо ми право сучасну науку означати як вид дискурсу і чому саме цей термін використовується методологами науки? Зважаючи на отримані вище результати щодо взаємозв'язку мовних ігор та наукового дискурсу, отримуємо наступний висновок: введення в обіг терміна „науковий дискурс” є вимогою часу, вимогою як методологічного, так і соціокультурного характеру. Його варто застосовувати до характеристики сучасного етапу розвитку наукового знання, щоб підкреслити єдність усіх форм пізнавальної діяльності, які відповідають єдиному критерію – усвідомленому спрямуванню на пошук істини. Вище ми відмічали, що саме цю ознаку С.Б. Кримський виділив як базову для формування норм та ідеалів науковості. Так *розтлумачений термін „науковий дискурс” не порушує традиційне розуміння наукового пізнання, а лише поглиблює, розширює його функції і завдання, адаптуючи до реалій інформаційного суспільства.*

Підтвердження тези щодо необхідності перегляду форми існування науки знаходимо в численних публікаціях. Перш за все нагадаємо, що „наукове пізнання – це спеціалізований, специфічний вид пізнавальної діяльності, який передбачає як результат продукування особливого типу знання, керується особливими нормами та ідеалами, використовує специфічні засоби і методи та пов'язаний з певними соціально-історичними умовами для свого виникнення й розвитку” [228, с. 128]. Поряд з цим, автор даних слів пише: „Навіть якщо ми погодимось використовувати термін „наука” як синонім суспільно значимого знання взагалі, нам все ж прийдеться змістовно визначити специфіку більш вузького поняття, пов'язаного зі спеціальними соціальними інститутами й механізмами виробництва знання” [228, с. 116].

Схожу думку висловлює й Х. Патнем. Аналізуючи сучасні концепції раціональності й проблеми їх становлення, він зауважує, що в процесі аргументації та взаємної критики вчені користуються не лише фактами і емпіричними даними, а й широко залучають релігійні, політичні, філософські погляди [167, с. 150]. Через це філософ вважає

виправданим брати слово „наука” в лапки, підкреслюючи обмеженість наукового методу точних наук.

До таких висновків приходять і вітчизняні дослідники. Так, В.І. Онопрієнко пише: „Якщо раніше в методології науки в основному питання про соціальні та когнітивні чинники вирішувалось запереченням одного з них... або, в крайньому разі, наданням одному з них другорядної ролі..., то зараз все більше спроб знайти способи їх взаємодії” [162, с. 72]. І в першу чергу такі закономірності прослідковуються при співвіднесенні побутової та наукової мови, оскільки терміни останньої стають причетними до філософії, світогляду та буденної свідомості. Зі свого боку С.Б. Кримський, виявляючи неоднозначність у тлумаченні феномена науки, відмічає, що в умовах глобалізації її функції універсалізуються; вона проникає в усі клітини сучасного соціуму від сфери виробництва та споживання до легітимації богословських дисциплін [115, с. 148]. У результаті кордони того, що можна назвати наукою, розпливаються.

Досить вдало проблему соціокультурної обумовленості науки та необхідність її аналізу як виду суспільного дискурсу розв’язує В.А. Рижко. Розглядаючи поняття концепції, філософ доводить, що вона є найважливішим індикатором концептуальних змін у постнекласичній науці, оскільки „виражає соціокультурну детермінацію пізнавального процесу і є діалоговим, поліваріантним означенням відповідної предметності... Розробити, або сформулювати концепцію – це означає виразити за допомогою понять соціокультурну царину (контекст) відповідної предметної області, віднайти її альтернативи, означити сенси та значення..., а також описати можливе місце цих понять в практичній діяльності” [181, с. 228]. Такий підхід дозволяє не тільки якісно осмислити запити сучасної методології, а й сприяє узгодженню природничого та гуманітарного знання, розкриттю механізмів їх взаємодоповняльності в науковій картині світу.

Обґрунтувавши висунуту нами тезу щодо правомірності введення в обіг терміна „науковий дискурс”, доходимо до висновку, що ним позначають науку як соціокультурний феномен в усій багатоманітності її проявів та впливів на суспільні процеси, разом із розгалуженою мережею комунікацій та системою суспільного контролю діяльністю наукового співтовариства. *Відповідно, науковий дискурс варто розглядати як суспільний дискурс.*

В такому контексті стає зрозумілою думка М. Фуко, яку останнім часом поділяє більшість західних соціологів та філософів науки, про дискурс як елемент політичної влади. З цього приводу О.П. Огурцов, аналізуючи роботу С. Ароновиця „*Наука як влада. Дискурс та ідеологія в сучасному суспільстві*”, пише: „На його думку, науковий дискурс не має жодних привілеїв відносно інших видів дискурсу, а тому цілком і повністю включений до дискурсу влади, будучи лише однією із його форм” [158, с. 84]. Зі сказаного слідує, що *науковий дискурс не тотожний науці*. Дискурс формується там, де виникає нагальна потреба в обговоренні, діалозі, де результат наукового дослідження потребує не лише наукової оцінки, а й оцінки суспільства, встановлення необхідності того чи іншого здобутку, де мовна гра в процесі наукової діяльності впливає на зміни наукової картини світу та суспільний прогрес.

В умовах інформаційного суспільства, коли теоретичне знання виступає стрижнем суспільного розвитку, осмислення науки як дискурсу особливо важливе. Зважаючи на це, *необхідно не тільки зафіксувати оновлення форми існування науки, а й виявити причини, тенденції культурно-історичного характеру, які змушують сьогодні означати науку як*

науковий дискурс. Найбільш вдалим підходом до вирішення цього завдання, на наш погляд, є аналіз науки в контексті контрверзи „традиція-інновація”. Це дозволить не тільки прослідкувати генезис наукового дискурсу, а й окреслити специфіку його формування в інформаційному суспільстві.